

Turkish Studies

Comperative Religious Studies

Volume 13/17, Summer 2018, p. 301-320

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13852>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Temmuz 2018 ✓ Accepted/Kabul: Eylül 2018

👤 Referees/Hakemler: Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK - Doç. Dr. Ahmet ÖZ - Dr. Öğr. Üyesi Halit BOZ - Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ENSARİ

This article was checked by iThenticate.

KUR'AN'DAKİ FÂSILA UYUMU BAĞLAMINDA, LAFIZ-MÂNÂ DENGESİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Maşallah TURAN*

ÖZET

Kur'an-ı Kerim, nazil olduğu günden itibaren sahip olduğu söz gücü ve sanatlı anlatımları sayesinde, edebî merak sahibi olan dost-düşman herkesin dikkatini çekmektedir. Özellikle ayetlerin sonlarında, bazen de cümlelerin son kelimelerinde öyle enteresan bir ses ritmiği ortaya çıkmaktadır ki bunu ne tam olarak şiirin kâfiyelerinde, ne de şiirsel anlatımlardaki secili ifadelerde bulabilmek mümkündür. Kur'an metnindeki bu hârikulâde sanatsal yapı, kâfiye ve seciye benzer olsa da onların çok daha ötesinde bir tarza karşılık gelmektedir. Çünkü edebî sanatlarda, genellikle lafız için mananın incitilebildiği gözlemlenirken, Kur'an bu konuda dengeli bir üslûba sahiptir.

Dengeli bir üslûp oluşunu şu özelliklerden çıkarmak mümkündür: Şayet mananın ruhunu incitme, özünü başkalaştırma söz konusu değilse; lafız uyumu için gerektiğinde bazı harfleri atma veya ilave etme yoluna gidilebilmektedir. Bazen mânâ, sanki lafzın telaffuz edilme şeklinde adeta canlandırılmaktadır. Bazen de mânânın gerektirmesi sebebiyle, fâsıla uyumu için tercih edilebilecek farklı alternatifler terk edilerek, hedeflenen anlama vurgu yapma öncelenmektedir. O halde diyebiliriz ki Kur'an, lafızların ve üslûpların en iyi formlarını kullanmaktadır. Ancak gerekli gördüğünde fâsıla uyumunu gözardı etmede bir beis görmemektedir. Başka bir ifadeyle, fâsıla uyumu ve sözlerin ritmik yapısı önemlidir, ancak bu önem mânânın önüne geçebilecek bir mahiyet arz etmemektedir. Buna göre Kur'an'ın ifadeleri, edebî açıdan mânâ ile lafız arasında hassas bir denge takip etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mânâ, Lafız, Fâsıla, Kâfiye, Secî, Ritmik Yapı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Bilim Dalı, El-mek: masallahturan25@gmail.com

**IN THE CONTEXT OF RHYME HARMONY IN THE QUR'AN,
EVALUATIONS ON WORD- MEANING BALANCE**

ABSTRACT

The Qur'an attracts everyone's attention who was curious about literature, whether he was friendly or enemy, thanks to the words and artistic expressions that it possesses from the day of its descent. Especially in the end of the verses and sometimes in the final words of the sentences, a very interesting voice rhythm arises, which can be found neither in the rhymes of the poetry nor in the compatible expressions of poetic narration. This magnificent artistic structure in the Qur'anic text is similar to the rhymes of the poetry or in the compatible expressions of poetic narration, but it corresponds to a far beyond of them. Because, while in the literary arts observe often that the meaning can be hurt for the rhythm of the word, the Qur'an has a balanced style in this respect.

It is possible to deduce from the following features that the Qur'an has a balanced style: If there is no problem of hurting the spirit of the meaning or altering the essence; it may be possible to discard or add some letters when necessary for verbal harmony. Sometimes the meaning is almost revived in the form of pronunciation. Sometimes, due to the necessity of meaning, different alternatives that can be preferred for fascination are abandoned and emphasis is put on the intended meaning. In that case, we can say that the Qur'an uses the best forms of words and styles. But it does not see a problem when it deems a necessary disrupt of rhyme harmony. In the other words, the compatible structure and the rhythm of the words is important, but this importance does not take part in front of meaning. Accordingly, the expressions of the Qur'an follow a delicate balance between meaning and word in literary terms.

STRUCTURED ABSTRACT

The artistic discourses that express the essence of the world of meaning with aesthetic methods are an indispensable instrument of literary pleasure. Because in this way, the message to be conveyed to the other side has the possibility to be presented with the most effective forms and methods. When examined in this respect, the Qur'an draws attention of everyone who is curious about literary thanks to the words and artistic expressions that it has since the first day of its descent, whether he is friendly or hostile. In this context, especially at the end of the verses, sometimes in the final words of the sentences, a particularly interesting voice rhythm emerges that can be found neither in the poetry rhyme nor in the compatible expressions in the poetic narratives. This magnificent artistic structure in the Qur'anic text is similar to the poetry rhyme and the compatible expressions in the poetic narratives, but it is much more than them, for this reason it was named fâsila.

Fâsila is a concept used to express the final word of a verse or the final words of the sentences of verses. It comes to mean in the dictionary, such as 'to cut something, to distinguish, to judge'. It is named this way, because it separates the previous verse from the next verse. This name was inspired by the following verse: "This Qur'an is a book whose verses

are explained in the form of chapters.” (Fussilet, 41/3) In this context, we can say that the harmony in the expressions of the Qur'an can be called neither the *kâfiye*/rhymes of the poetry nor the *secî*/compatible expressions of poetic narration. Because both terms are far from being all of the truth, if they express the truth in part. For this reason, naming this feature of the Qur'an with "fâsıla", will be a more accurate description.

On the side, in literary arts, it can be observed that the meaning is usually pushed to the second plan for the rhyme of word. When the work on the literary scene generally takes place in this way, the following questions for the text of the Qur'an come to mind: Is the meaning in the expression style of Qur'an, the priority thing? Is the words about the art, stayed in the second plan? Is artistic discourse take a priority status? Or is it possible to say that there is a balance in this dilemma? Therefore, trying to answer all these questions in the light of the elements and examples included in the use of the Qur'an is inevitable in terms of those interested in the subject.

When we analyze the literary qualities of the verses in temporal terms, the situation arises: A relatively strong, effective and touching style is used in which the short tunes follow each other while they are addressed to the polytheists, in the early periods of Islamic invitation. In the Medina period verses, fluency, length and a soft style are dominant. Because it is addressed to a community of believers and those who find the right way, with the purpose of define worship, organizing social life, and explaining the provisions. The most important thing that should not be missed carefully here is: In Mecca period verses, the word is not completely in front of the meaning, it is not pushing it to the second plan. In Medina verses, the word does not present a dimension to be completely neglected for meaning.

The method of the Qur'an in the word-meaning balance is as follows: If it does not harm the essence and soul of the meaning, sometimes the characters can be reduced or sometimes the additions made, by considering the width in the use of language. This is an important sign that the Qur'an cares about aesthetics and artistic expression. However, when examined carefully, it does not change words or characters, in a way that will damage the meaning. As a matter of fact, when the meaning really makes it necessary, Qur'an does not see a problem in breaking rhyme harmony.

It would be useful to give an example here, in order to make it acceptable in the minds: For example, the 4th verse of Saff is: *إن الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا كأنهم بنيان مرصوص* That expression ends with 'mersûs', this situation is contrary to the rhythmic structure. Because the last word of the previous verse is *تفعلون*, the last verse of the next verse is *الفاستقين*. So in both of them, the last letter of the word is 'nûn'. When we look at the whole of the sûre, the situation is as follows: In ten verses 'nun', in three verses 'mîm', come as the last letters of the last words. However, the letter 'sâd' was used only in the fourth verse as a last letter of last word. This is because Muslims are particularly emphasized that they should be together when they are in jihad. Therefore, it was preferred to use according to the necessity of the unity which should be in the believers, not according to the necessity of the rhyme, since emphasizing that those who have jihaded in the way of Allah should act with such a unity. This

has been a very meaningful application. For the way of Allah is such a way that, while lives and goods are being sacrificed for the sake of a sacrifice, the sacrifice of a word's rhyme is extremely normal.

This shows that what is essential in style of expression is to preserve the meaning. Yes, the word, should be beautiful and aesthetic as much as possible, but the importance given to word should not make it has more higher priority than meaning. If necessary, the harmony of the words should be neglected and the spirit of the meaning must not be hurt. So the necessity of observing the understanding is more important than the necessity of observing the harmony of the word. To conclude, it is a fact to say that the expressions of the Qur'an has the word-meaning balance, in terms of literature.

Keywords: Meaning, Word, Fâsıla, Rhyme, Harmonic Text, Rhythmic Structure.

Giriş

Anlam dünyasını oluşturan manevî unsurların dışavurumunda kullanılan dokunaklı-estetik yöntemler olarak tasvir edebileceğimiz sanat, edebî zevkin vazgeçilmez bir enstrümanıdır. Ayrıca muhataba aktarılmak istenen mesajı, en etkili biçim ve yöntemlerle takdîm etme metodudur.¹ Bu yönüyle bakıldığında Kur'an-ı Kerim, ulaşılması ve aşılması mümkün olmayan bir üslûp, belağat ve fesahata sahip olarak nâzil olmuştur. Yani mesajını, en etkili yollarla muhatabına aktarmada Kur'an'ın takip ettiği tarz, kendisine has ve taklidi mümkün olmayan bir boyuta sahiptir. Bu yüce kelâmın lafzî güzellikleri, elbette değişik açılardan, farklı yönlerden kendisini gösterir. Ancak bu yönlerin hepsine değinme imkanımız olmadığı gibi, takdir edileceği üzere bir makalenin hacmi de böyle bir gayeyi tahakkuk ettirmek için yeterli değildir. Öyleyse bu çalışmada amacı gerçekleştirecek oranda, konuyla ilgili olmak üzere ilk etapta göze çarpan, okuyucuyu fazla yormayacak açık-seçik örnekler tercih edilme yoluna gidilecektir.

Bu bağlamla ilgili olarak, “sanat toplum için midir, yoksa sanat yine sanat için midir?” tartışmaları özelinde,² “Kur'an'ın üslubunda mana mı, yoksa lafız mı ön plandadır, ya da bu hususta bir denge gözetildiğini söylemek mümkün müdür?” meselesi, her zaman için merak konusu olmaya değer bir niteliktedir. Her ne kadar sanat tartışmalarında, sanatın toplum için olması gerektiği fikrinin daha ağır basması münasebetiyle, “Kur'an'ın üslubunda mana asıldır, sanat kısmını ilgilendiren lafız

¹ “Bir sanat eserini, ön-yapı ve arka-yapı diye adlandırılan iki temel tabakaya ayırmak mümkündür. Ön-yapıdan kastedilen şey sanat eserini meydana getiren malzemedir. Arka-yapı ise anlam birimleri, nesne, karakter ve kader tabakalarından meydana gelir. Her bir tabaka bir önceki tabakanın oluşmasına zemin hazırladığı için metni oluşturan tabakalar ontik bütünlük gösterir” (Bk., Bingöl ve Cığa, 2014: 283).

² “‘Sanat sanat içindir’ ilkesinin, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Flaubert, Gautier ve Baudelarie ile Fransa’da başladığı söylenir. Ayrıca sanatın sanat için olmasındaki amaç, sanatta edebî zevk almanın öncelenmesi sebebiyledir. Yani bu akıma göre amaç, topluma bir şeyler vermek ya da bir görüşün açıklanması değil; sanatı yapan insan için alınan haz önemlidir. Türk Edebiyatında ise İkinci Yeni akımı buna en güzel örnektir, özetle ‘şiir için şiir’ akımı. Ece Ayhanlar, İlhan Berkler ve bir çok sanatçı dizelerini erdem, ahlak ve gerçek gibi topluma faydalı olabilecek konuların dışında tutmuşlardır. Bu akıma karşı olarak ‘sanat; gerçeğe etkinlik kazandırma aracıdır; sanat, sanat için değil, hayat içindir (Spencer)’ görüşü dillendirilmiştir. Esasen Victor Cousin’in, ‘Sanat, sanat içindir.’ söylemiyle beraber, bu sanat-toplum tartışmasının temeli, bizde Tanzimat dönemi aydınları ile başlar. Dönemin baskıcı rejiminin biraz olsun hafiflemesi ile beraber sözü edilen dönemde Jön Türkler olarak adlandırılan aydınlar ‘sanat toplum içindir’ adı altında, toplumu bilinçlendirmeyi amaç edinen sanat felsefelerini halka sunmaya olanak bulmuşlardır. Bu dönem içinde onlara karşı olarak eskiyi savunan, ‘sanat sanat içindir’ felsefesini savunanlarla sürekli olarak çatışma halinde olmuşlardır. Dönemin siyasal koşullarına paralel olarak baskının artmasıyla ‘sanat sanat içindir’ görüşü benimsenmiş, rejimin baskısının hafiflediği dönemlerde ‘sanat toplum içindir’ görüşü önem kazanmıştır. Yani sanatı icra eden sanatçı, dönemin koşullarına göre yön kazanmıştır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://tarihnedio.com/sanat-sanat-icin-midir-toplum-icin-mi/>, Erişim Tarihi: 02.07.2018

ise ikinci planda kalır” tarzında bir ön kabul oluşmuş ise de bu kabulün, tüm muhataplarına belağat ve fesahatiyle meydan okuyan İlahî Kitab’ın ayetleri muvacehesinde, gözden geçirilerek daha dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği ortadadır.

Esasen dikkatli bir gözle bakıldığında, bu konuda emek sarfeden araştırmacılar nezdinde, Kur’an-ı Kerim’in açıklamayı seçtiği bir konuyu, kelimada israf kapsamına alınabilecek unsurlardan uzak durarak özlü bir şekilde izah etme yolunu takip ettiği görülebilmektedir. “Bu maksadı gerçekleştirmek için de cümlenin öğelerini ve kelimelerin yapısal özelliklerini son derece yerinde ve gayeye dönük bir şekilde kullandığı da bilinen bir husustur. Bu bağlamda kelimeyi öne alma, sonraya bırakma, tekil veya çoğul kullanma, bilinen eşanlamlı kelimeler içinde özellikle bir tanesini tercih ederek kullanma gibi dilsel incelikler, böyle bir gâye takibinin tezahürleri olarak gözlemlenebilmektedir” (Sâmîrî, 2006: 7). Ancak tam da bu noktada, bahsedilen türden dilsel inceliklerle örülü olan Kur’an nazımının, yerine göre manayı veya lafzı ne oranda öncelediği veya bu konuda “denge” diye tabir edilebilecek bir orta yol mu izlediği konusu, örnekleriyle beraber ortaya konulmayı hak eden bir konudur. İşte bu çalışma, böyle bir hedefi gerçekleştirme gâyesiyle yapılmıştır.

Kur’an’ın Kendisine Has İfade Tarzı

Kur’an-ı Kerim’in mana-lafız uyumuyla beraber, lafızlarında görülen güzellik ve ahenk, dost ve düşmanı etkilemiş; Hz. Peygambere indiği sırada edebiyatın zirvesinde olan Arap toplumunu kullandığı dilin musîkisi ve taklit edilemezliği ile de hayran bırakmıştır. Evet Kur’an-ı Kerim, kelimeleri ve cümle yapıları bakımından Arapça bir kelimedir. Ancak O, şiir ve nesirde bulunan üstün özellikleri bir araya toplamak suretiyle, insanların sözlerinin ulaşamadığı kendisine has bir ifade tarzına sahiptir.³ Bu öyle bir ifade tarzıdır ki, aynı zamanda esrarengiz bir musîki de barındırmaktadır.⁴ Bu musîki ise Kur’an’ın kendisine has üslubunun yanısıra kullandığı kelimelerinin güzelliğinden, cümlelerinin ahenk ve insicamından, özellikle de iç ve dış fâsıllarının sağladığı uyumdan kaynaklanmaktadır.⁵ “Pek çok ayetin sonunda sıralanan fâsıllar yani uyumlu dizilişler, bu Yüce Kitab’ı, musîki sanatındaki ses tekrarlarıyla birleştirir. Tekrarlanan sesler ise inkâr edilemeyecek bir ahenk üstünlüğü içerip son derece güzel ve tesirlidir” (Bk., Eroğlu, 1991: 10/251).

“Kur’an vecîz bir kitaptır; onda eksik ifadeler veya lüzumsuz uzatma ve tekrarlar görülmez; hükümler, bilgiler, olaylar ve örnekler yeteri kadar, özlü bir şekilde zikredilmiştir” (Öz, 2016: 49). Arapların benzerini getirmekten aciz kaldıkları Kur’an; harflerinin uyumunda, ibaresinin çekiciliğinde, üslubunun tatlılığında, ayetlerinin musîkisinde, söz sanatlarını kullanmada, durumun

³ “Kur’an’ın üslubu ne şiirdir, ne de nesirdir. Ancak her ikisinin de özelliklerini taşır. O, nazımdan daha çekici ve daha câziptir. Nesirden de daha açık ve daha akıcıdır. İnsanın ruhuna ve aklına nüfuz eden, hârikülâde bir üslûba sahip olan mucize bir ilahî kitaptır” (Bk., Candan, tsz.: 45).

⁴ Kur’an’ın lafızıyla ilgili olmak üzere Muhammed Hamidullah’ın başından geçen şöyle bir olay nakledilir, der ki: “İstanbul’da iken bana Avrupalı bir müzik profesörü geldi ve dedi ki, Kur’an’ı tetkik ediyordum, o şiir değildir, ama onda öyle bir musîki var ki insanı hayrete düşürüyor. Şiirde bir kelimenin yerini değiştiren vezin bozulur, musîki ve ahengin kaybolduğu derhal anlaşılır, nesirden bir harf, birkaç kelime kaldırsan ahenk bozulmaz. Çünkü ölçü yoktur. Kur’an şiir olmamakla beraber, ondan bir harf kaldırsan derhal kendisine has musikin aksadığı görülüyor. Bu beşer sözü olamaz. Beşer sözünde böyle istisnasız tam bir ahenk bulunamaz. Bunun için Müslüman oldum. Yoksa ben Arapça bilmem, Kur’an’ın manasını anlamam. Bir zaman sonra bu Profesör tekrar bana geldi ve dedi ki: Ben Kur’an’daki musikin onun bir mucizesi olduğuna delalet ettiği için Müslüman olmuştum. Hâlbuki “Lâ tuâhiznâ” kelimesinde bu ahenk bozuluyor, musîki kalmıyor. Bu ahengin bozulması onun mucizeliğini kaldırır. İmanım sarsıldı. Ona, ‘oku bakalım nasıl bozuluyor’, dedim. Okudu, ama “Lâ tûhiznâ” diye okuyor, vâv’ı med harfi gibi alıp “tâ”yı uzatıyordu. Ona dedim ki: Sen yanlış okuyorsun. Oradaki vâv, hemzenin yazılması için konmuştur, med harfi için değildir. Onu nazar-ı itibare alma ve tâ’yı uzatmadan “Lâ tuâhiznâ” şeklinde oku. Bunun üzerine, o halde tamam, musîki mükemmeldir, dedi ve gitti. Sonra bir mektup yazıp, imanımı tazeledi diye teşekkür etti” (Bk., Candan, tsz.: 62-63).

⁵ Hiç şüphesiz bu özellikler Kur’an’ın üslubuna derinlik ve gizemlilik kazandırır. Zira “çalınan her nağmenin altında, bir yere ulaşan bir yol vardır.” Kur’an’daki bu enteresan sanatsal yapıyı, eski şark divanlarında, mukaddes metinlerin tarzları için yapılan şu güzel nitelendirme ile anlatmamız mümkündür: “Onlar kubbe gibidirler, başlangıç ve bitişleri sanki birdir.” (Bk. Hurremşâhî, Çev: Tanyıldız, 2007: 630).

gerektirdiğine en uygun şekilde hareket etmede insanlığın sahip olduğu dilsel gücün varamadığı bir zirveye ulaşmıştır (Ensari, 2016: 182-183). Kur'an nazımının sahip olduğu ahenk üstünlüğünü ve sözlerinin hârika tesirini, ona muhalif olanların itiraflarında da görmek açısından şu ayet-i kerime son derece anlamlıdır: “*Âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman, o küfredenler kendilerine geldiğinde Hak (kitap Kur'an) için, 'Bu, apaçık bir sihirdir' dediler.*” (46 Ahkâf, 7). Ayetin ifadesine göre müşrikler ve münkirler, kabul etmeyip karşı gelseler de Kur'an'ın ifade biçiminin, belağat ve fesahatının sihir ve büyü gibi insan üzerinde etki bıraktığını, tarifsiz bir çekim gücüne sahip olduğunu itiraf etmekteydiler. Hatta nakledildiğine göre “Ebu Cehil, Ebu Süfyan ve Ahnes bin Şerîk'ten her birisi geceleyin gizlice Kur'an'ı dinlemeye giderdi. Peygamber Efendimiz evinde olduğu için onlardan haberi yoktu. Ayrıca onlardan hiçbiri arkadaşının yerini de bilmiyordu. Sabah vakti girince ayrılıyorlardı, yolları kesişip karşılaştıkları zaman da birbirlerini kınayıp şöyle diyorlardı: ‘Dönüp bu işi tekrarlamayın, bizim ahmaklar bizi bu halde görürlerse, kalplerine şüphe düşer.’ Sonra ayrılıp gidiyorlardı. İkinci gece olduğunda, onlardan her biri kendi yerine dönüp, geceyi Kur'an'ı dinleyerek geçiriyordu, sabah vakti girince yerlerini terk ediyorlardı. Dönüş yolunda karşılaşıncı, birbirlerine ilk gece söylediklerine benzer şeyler söyleyip oradan uzaklaşıyorlardı. Nihayet üçüncü gece olduğunda yine her birisi yerini aldı, geceyi, Kur'an dinleyerek geçirdi. Ortalık aydınlanıp da birbirlerini görünce şöyle dediler: ‘Bir daha dönmeyeceğimize söz vermeden ayrılmayacağız.’ Bunun üzerine birbirlerine söz verip sonra ayrıldılar” (Sâmîrrâî, 2006: 10; İbn Kesir, 1419/1999: III, 44). Yüce Allah peygamberine bu durumu şöylece haber vermektedir: “*Biz, onların seni dinlediklerinde ne için dinlediklerini, o zalimlerin gizli konuşmalarında: 'Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz' dediklerini de çok iyi biliniz.*” (17 İsrâ, 47).

“*O bir şair sözü değildir, siz çok az inanyorsunuz. Bir kâhin sözü de değildir, ne de az düşünüyorsunuz! O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir.*” (69 Hâkka, 41-43). Ayetleri de bu meyanda oldukça dikkat çekicidir. Zira bir yönüyle münkirlerin, Kur'an'ın Allah katından indirildiğini inkâr etmelerine değinirken;⁶ bir yönüyle de onların Kur'an'dan etkilenmelerine dolaylı bir vurgu yapmış olmaktadır. Zira Câhiliyye Araplarının nezdinde en çok itibar gören sözlerin başında, şairlerin ve kâhinlerin sözleri gelmektedir. Kur'an'ın ifade gücünü, şaşmaz tahlillerini ve geleceğe dair betimlemelerini inkâr edemedikleri için, ‘bu kitap da olsa olsa şairlerin ve kâhinlerin sözleri kabilinden olabilir’ diyerek, bir yandan Allah'ın kelamı oluşunu inkâr ediyorlardı, öte yandan nazımının güzelliğini ve sözlerinin tesirini itiraf etmek durumunda kalıyorlardı. Şu ayet-i kerime de konumuz açısından son derece açık bir mesaj içermektedir: “*İnkâr edenler dediler ki: Bu Kur'an'ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın.*” (41 Fussilet, 26). Evet Kur'an okunurken özellikle kulak vermeyip kasıtlı olarak gürültü yapma, hurafe ve hezeyânlarla yaygara koparma yolunu tercih ediyorlardı (Zemahşerî, 1415/1995: IV, 192), çünkü belli bir sürecin sonunda anlamışlardı ki sadece Kur'an'ı dinlemek bile insanlar üzerinde ciddi tesirler bırakıyor, onları lafız ve manalarının câzibedâr uyumuyla etkiliyordu. O halde, Kureyş müşrikleri açısından yapılması gereken en köklü şey, Hz. Peygamberin okuyuşu esnasında kulak vermeyerek başka şeylerle meşgul olmak ve herhangi bir kimsenin Kur'an'ı dinlemesine imkan vermeyecek şekilde seslerini yükselterek, Kur'an'ın dinlenmesinin tamamen önüne geçebilmektir (Sabûnî, 2009: III, 112).

Gelinen nokta itibariyle, Kur'an'ın söz gücünün gerek dost, gerek düşman açısından ne denli tesirli olduğu ayân-beyân ortaya çıkmaktadır. Şimdi ise konumuz açısından önem arz eden ve bahsinde bulunduğumuz söz gücünün kendisiyle ifade edildiği en önemli kavramlardan olan fâsılanın, tanımını hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

⁶ “Kur'an-ı Kerim'den açıkça anlaşıldığı üzere, tarih boyunca insanlar çeşitli bahanelerle peygamberlere iman etmeye yanaşmamışlardır. Sadece inkârla yetinmemiş aynı zamanda peygamberleri ve inananları, ‘doğru yoldan sapmak, akıl kıtlığı bulunmak ve manevi temizliğe fazla düşkün olmak’la itham etmişlerdir. Hemen her peygamberin karşılaştığı benzer tepkilere Hz. Muhammed de muhatap olmuştur.” (Öztürk, 2012: 20/138)

Fâsıla

“ف ص ل” maddesinden türemiş bir kelime olup lugatte, bir şeyi kesmek, ayırmak, hükme bağlamak, yarmak, çocuğu memeden kesmek, mani olmak, bir yerden ayrılmak gibi birçok anlama gelmektedir. Kur'anî bir ıstılah olarak ise “şiiirin kâfiyesi ve sec'inin karinesi gibi ayetin son kelimesine verilen addır” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bir başka ifade ile önceki ayeti, bir sonraki ayetten ayırt eden ayetteki son kelimeye fâsıla denir (İbn Manzûr, 1414/1994: XI, 524). Fâsıla diye tanımlanan kelimenin son harfine ise “harfu'l-fâsıla” denir (Bk., Eroğlu, 1991: 10/252-253). ‘Fâsıla/ayıran/ayırıcı’ denmiştir, çünkü iki ayrı söz, bu vesileyle birbirinden ayrılmaktadır. Bu da ayetin son kelimesinin, kendisinin de bir parçası olduğu ayetin ve kendisinden sonra gelen ayetin arasını ayırması durumudur. Yanısıra ‘fâsıla/fevâsıl’ isimlendirmesi, “كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ / *ayetleri fasıl fasıl açıklanmış bir kitap*” (41 *Fussilet*, 3), ayetinde geçen kavramla uygunluk göstermesi sebebiyle olmuştur (Zerkeşî, 1376/1957: I, 54).

Fâsıla; “şiiirdeki kâfiye ve sec'deki karine gibi ayetin son kelimesi” için kullanıldığı gibi, “cümlelerin son kelimesi” için de kullanılmıştır. Buna göre “fâsıla, ayetin sonunda olabileceği gibi ayet içerisindeki herhangi bir cümlelerin sonunda da olabilmektedir. Çünkü fâsıllar, vakıflar gibi sadece anlamın bittiği yerleri göstermezler. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak fâsıla, sadece ayet sonlarında bulunmaz, bazen ayetin ortasında da bulunabilir. ‘Her ayet sonu fâsıladır, ama her fâsıla ayet sonu değildir.’ sözü (Zerkeşî, 1376/1957: I, 54), bu nedenle söylenmiştir” (Bk., Çimen, 2007: 27/194).⁷

Mekkî ve Medenî sûreler, üslup açısından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda şunlar söylenebilir: İslamî davetin ilk yıllarında nazil olan Mekkî surelerde, müşriklere hitap edilirken vicdanlarına ve duygularına seslenilmekte, azarlama, sakındırma, tehdit ve teşvik etme, müjdeleme ve korkutma şeklinde kısa sesli fâsıllar, hüznün veren sec'î sözlerin birbirini izlediği şiddetli, güçlü ve son derece sert denebilecek bir üslup kullanılmaktaydı (Bk., Eroğlu, 1991: 10/254-255). Dolayısıyla kâfiye ve söz uyumu, ilk dönemde inen surelerde bariz bir şekilde kendini göstermekteydi. Mekkî surelerle ilgili yapılan bu değerlendirme, Medenî olan surelerde sec'î olarak da isimlendirilen söz uyumunun bulunmaması manasında değildir. Ancak genellikle uzun ayetlerden oluşan Medenî sûrelerde, daha yumuşak üslup bir hâkimdir. Çünkü medenî ayetler, inanan ve Kur'an'ın hidayeti ile huzura eren bir topluluğa ibadetleri tespit, ahkâmı beyan, kanunlar koymak, toplum hayatını düzenlemek amacıyla hitap etmektedir (Bk., Eroğlu, 1991: 10/255). Bu nedenle temâsül dediğimiz benzerlik daha ziyade Mekkî surelerde kendini göstermektedir. Örnek vermek gerekirse; Kehf, Fetih, İnsan, A'lâ, Şems, Leyl surelerinde fâsılların tamamı “elif” harfidir, Kamer, Kadir, Kevser surelerinde fâsıla “râ” harfidir, Münâfikûn suresinde fâsıla “nûn”, Fîl suresinde “lâm”, Nâs suresinde ise “sîn” harfleridir (Eroğlu, 1991: 10/256-257). Ancak bahsettiğimiz surelerdeki fâsıla birliğinden yola çıkarak, Mekkî surelerde fâsılanın mananın tamamen önüne geçtiğini iddia etmek de mümkün değildir. Zira Mekkî olan kimi ayetlerde, bazen ciddi bir fâsıla farklılığı söz konusu olabilmektedir. Bu konuya, biraz ileride temas edilecektir.

Bu bağlamda ‘Medenî’ diye isimlendirilen, hicretten sonra inen ayetler için şunları söylemek mümkündür: Bu ayetlerde en çok kullanılan form, ‘vâv-nûn/yâ-nûn’ ritmik yapısıdır. “Nitekim 118 ayetten oluşan Mü'minûn suresinde ‘vâv-nûn’ ritmi 81 defa, ‘yâ-nûn’ ritmi ise 33 defa tekrar edilmiştir. Surenin 51, 73, 86 ve 116. ayetlerinde ‘yâ-mîm’ ritmik yapısının sadece birer kez olmak üzere toplamda 4 kez kullanıldığını görmekteyiz” (Bk., Çimen, 2007: 27/210). Aslında ‘yâ-mîm’ ritmik yapısı, ‘vâv-nûn’ ve ‘yâ-nûn’ seslerine yakınlık arz etmekle beraber, bir farklılık da

⁷ “Fâsıla; şiiirin kâfiyesi ve sec'in karinesi gibi, ayetin son kelimesi veya cümlelerin son kelimesidir. Bu tanım açısından bakıldığında fâsıla ayet sonu olabileceği gibi ayet içerisindeki bir cümlelerin sonu da olabilir. Buna göre, her ayet sonu fâsıladır ancak her fâsıla ayet sonu değildir.” (Bostancı, 2007: I, 89-90).

içermektedir. Bu farklılık ise bir yandan asıl olanın mana olduğunu gösterirken, öte yandan hedeflenen manaya ulaştıracak en uygun lafızların tercih edildiğini hissettirmektedir.

Yukarıda, Medenî olan surelerde, şiirdeki kâfiyeye benzer olarak, şiir dışı edebî metinlerdeki söz uyumu anlamındaki secîlerin yer aldığından bahsedildi. Öyleyse bu noktada secîyi tarif etmek ve ondan bahsetmek konuyu tamamlayıcı olacaktır.

Secî

“س ج ع” maddesinden türemiş olup, kâfiyeli cümlelerle konuşmak anlamına gelir. Edebî bir istilah olarak da mensûr dediğimiz düzyazı tarzındaki kelimada, fâsılların bir harf üzere birbirine uygun olmalarıdır. Yani secîde asıl olan, cümlelerdeki son hecelerinin birbirine uygunluğudur (İbn Manzûr, 1414/1994: VIII, 150). Secînin en güzeli, şiire benzer olabilmesi için son kelimelerinin birbirine müsâvî ve aynı vezinde olmasıdır (Bk., Eroğlu, 1991: 10/271). Vakıa suresinde, “Ashab-ı Yemin’in / Amel defterleri sağından verilenlerin”, cennette nail olacakları nimetlerden bahseden şu ifadeler gibi: (۳۰) وَظِلٌّ مَّمْدُودٍ (۲۹) وَطَلْحٌ مَّنْضُودٍ (۲۸) فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ / *Dikensiz kirazlar, meyve dizili muzlar, uzamış gölgeler.*” (56 Vakıa, 28-30).

Kanaatimizce Kur’an-ı Kerim açısından düşünüldüğünde, “كِتَابٌ فَصَلَتْ آيَاتُهُ / *ayetleri fasıl fasıl açıklanmış bir kitap*” (41 Fussilet, 3) ayetinde geçen kavramla uygunluk göstermesi sebebiyle (Zerkeşî, 1376/1957: I, 54), kâfiye ve secî uyumunun ikisini birden ‘fâsıla’ olarak isimlendirmek ve bunu Kur’an’daki ritmik yapının kapsayıcı bir adı olarak kullanmak daha doğrudur. Başka bir deyişle, bir bütün olarak Kur’an’daki ritmik ses yapısından bahsedilirken, ondaki bütün kelimelerin ve cümlelerin kendi içinde ahenkli, ölçülü ve düzenli bir şekilde sıralanmasını kasdetmek daha isabetlidir ki bunun da adı tefsire ait bir terminoloji olarak ‘fâsıla’dır. Aksi durumda kâfiye şiiri akla getirirken, secî de şiirsel konuşmaları ve düzyazıları hatırlatacaktır. Halbuki Taha Hüseyin’in enteresan olan ve gerçeği yansıtan değerlendirmesiyle, “Kur’an ne şiirdir, ne de nesirdir, Kur’an Kur’andır.” (Bk., Çimen, 2007: 27/199).

Nitekim Semîn Halebî’nin aynı mevzu hakkında sarfettiği şu cümleler oldukça dikkat çekicidir:

“وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحُرُورُ” (35 Fâtır, 19-21) ayetinde ‘a‘mâ /kör’ kelimesi, ‘basîr/gören’ kelimesinden önce getirildi, çünkü basîr kelimesi fâsıladır (Fâtır 19. ayetin son kelimesidir). Bu nedenle ‘basîr’in sona bırakılması güzel olmuştur. Önce a‘mâ’dan bahsedilince, onun içinde bulunduğu durumun da öne alınması uygun olmuştur. Bu nedenle takip eden ayette ‘zulmet/karanlık’, nûrdan önce zikredilmiştir. Yanısıra ‘nûr’ kelimesi de fâsıladır (bu sebeple ayetin sonuna bırakılması güzel olmuştur). Sonraki ayette, her ikisi için uygun olan durumu zikretmiştir, bu da mü’min için ‘zıll/gölge’, kafir için ise ‘herûr/sıcaklık/ateş’tir. ‘Herûr’ kelimesini daha önce geçtiği gibi, ‘fâsıla’ olması sebebiyle sona bırakmıştır. Burada ve başka yerlerde ‘fâsıla’ nedeniyle böyle olmuştur” sözüm, bazılarının ‘secî nedeniyle böyle olmuştur’ sözünden daha güzeldir. Çünkü Kur’an, bundan yani secîden münezzehtir (secîye ihtiyacı olmayan bir sözdür). Hem alimlerin çoğu, ‘Kur’an’da secî vardır’ sözünü söylemekten sakın(dır)mışlardır.” (Semîn Halebî, tsz.: 9/225).

Zerkeşî de Kur’an ayetlerindeki söz uyumunun ‘fâsıla’ olarak değerlendirilmesinin doğru olduğunu belirttiğinden sonra, şu açıklamada bulunur:

“Alimlerin ‘secî’ isimlendirmesinden uzak durmalarının nedenine gelince, bu kelimenin aslının ‘سَجَعَ الطَّيْرُ’ / kuş öttü’ deyiminden alınmış olması sebebiyledir. Kur’an-ı Kerim ise kuş sesi/ötüşü için kullanılan bir kelimeye ihtiyaç duymayacak kadar şerefli ve yücedir. Kur’an, insanların sözlerinde de bulunan secîlere ortak olmayacak kadar yücedir. Yine Kur’an, Yüce Allah’ın sıfatlarından bir sıfattır (kendisinin vasıflandırdığı kendi kelimedir), öyleyse manası doğru olsa da hakkında izin bulunmayan bir vasıfla nitelendirilmesi uygun değildir. Sonra da alimler bu ikisinin

(fâsıla-secî) farklı olduğunu belirtip şöyle demişlerdir: Secî, bizzat kastedilen bir şeydir ki sonrasında, mana ona uydurulur. Fâsıla ise manaya tabidir, bizzat kastedilen bir şey değildir ki terk edilsin.” (Zerkeşî, 1376/1957: I, 54).

Yine Kur'an'daki söz uyumunun isimlendirilmesi konusunda, farklı görüşler ve tartışmalar olmakla birlikte (Bk., Zerkeşî, 1376/1957: I, 55; Âişe Bintu'ş-Şâti', tsz.: 257-259), Rummânî'nin fâsılayı belağat olarak isimlendirirken, secîyi ayıplı bir iş olarak gördüğü; Ebu Bekir Bakıllânî'nin bu konuda onu takip ettiği; Eş'arîlerin Kur'an'da secî bulunduğunu söylemekten çekindikleri ve Ebu Hasan Eş'arî'nin de kitaplarının pek çok yerinde konuyu bu şekliyle açıkça dile getirdiği nakledilmektedir (Bk., Zerkeşî, 1376/1957: I, 54).

Esasen söylendiği gibi secîde, daima lafızların asıl maksat olması, mananın buna göre yontulması şart değildir. Aynı şekilde şiirdeki kâfiyede de genellikle lafızların uyumu öncelikle gözetilse de her zaman mananın ihmal edildiğini ve lafız için yontulduğunu iddia etmek gerçekçi değildir. Bunlarla birlikte Kur'an'ın üslubunda mana asıl olmakla beraber, lafızların da o manayı ifade etmek üzere seçilen en uygun lafızlar olduğu tespitini göz önünde bulundurduğumuzda; Kur'an açısından, gerek şiirin kâfiyesinde gerekse nesirin secîsinde bulunan ve manayı bozmayan pozitif özellikleri içeren bir 'fâsıla' gerçeğinden söz etmek bizce daha tutarlıdır. Öyleyse 'fâsıla' dediğimizde, hem Mekkî hem de Medenî olan tüm ayetlerdeki söz uyumunu akla getiren geniş bir çerçeveyi kastettiğimizi belirtmiş olmaktadır.

Fâsılayı bu şekilde tanımladıktan sonra, muhatap açısından faydasına kısaca temas edilmesi konuyu tamamlayıcı olacaktır. Kişisel tecrübelerden de anlaşılabilceği üzere akıl, genellikle ifadelerin son hecelerindeki vurgu ve tonlamalarına göre tepki gösterir. Son hecelerden birisinde alışlagelmiş edebî zevkin dışında bir değişim söz konusu olunca, haliyle dinleyicilerin kulaklarını tırmaladığından, ona olan ilgileri azalacağı gibi onu anlamaları da güçleşecektir. Bu durum, düz bir ovada, dalgın yürüyen adamın misaline benzer. Dalgın adam yürüdüğü yolda, aniden bir engelle karşılaşınca hemen tökezlediği gibi; ifadelerde yapılan beklenmedik ani değişiklikler, dinleyicilerin kulaklarını tırmalarken, düşüncelerinde de manayı kavramada zorluğa sebep olacaktır (Bk., Eroğlu, 1991: 10/272).⁸ Bu bakışaçısından hareketle denebilir ki fâsıllarla, dinleyicilerin gerek dikkatleri çekilmiş olmakta, gerekse de uyandırılan dikkatle birlikte konuyu daha iyi analiz etme imkanı sunulmuş olmaktadır. Yani hem akla, hem de kalbe birlikte hitap edilmektedir. İnsan ise ne sadece akıldan, ne de yalnızca kalpten ibaret bir varlıktır, her ikisine birden sahiptir, akla hitap edip duyguları ihmal eden bir üslûp, istenen anlamda başarılı olamadığı gibi; duygulara hitap edip akli ihmal eden bir ifade tarzının da ideal manada sonuca ulaştıramayağı bir gerçektir. O halde en gerçekçi üslûp, hem manayı hem de lafzı ihmal etmeden meramını muhatabına aktarabilen üslûptur ki, Kur'an'ın ifade tarzı tam olarak budur.

Kur'an'ın ifadelerinde yer alan fâsıllar ile ilgili değerlendirmelerde, kimi zaman ölçü kaçırılmış gibidir. Örneğin, Ferrâ gibi bazı âlimlere göre, Rahmân suresinde geçen “iki cennet” tabirinden tek bir cennetin kastedilmiş olması mümkündür (Bk., Ferrâ, 1432/2011: II, 834-835). Onlara göre Araplar, bazen müfred yerine tesniye kullanmaktaydılar. Kur'an'ın böyle bir yola başvurmamasının nedeni, kâfiye uyumunu sağlamaktır. Kâfiyelerde bu türden ziyade veya noksanlıklar olabilir (Eroğlu, 1991: 10/283).

İbn Kuteybe gibi lafız-mana meselesinde hassas davranan bir alim, haklı olarak Ferrâ'nın yukarıda geçen değerlendirmesine karşı çıkmakta ve şöyle demektedir: “Bu Allah'ın Kitabı'nın kendisiyle yorumlandığı en tuhaf şeylerden biridir. Böyle bir zorlamaya başvurmaktan ve sırf ayet

⁸ “Kulak, secîli ve kâfiyeli ifadelerin bitiminde aynı ahenk ve ölçüyü duymak ister. Eğer bu ölçü, eksik veya ziyade olursa o zaman kulağa ağır gelir. Çünkü ses önce kulağa hitap eder. Ritim aynı olmayınca, kulak aradığı zevki bulamaz. Bu bakımdan ölçü, birinci mısradan ne ise ikinci ve daha sonraki anlatımlarda da aynı özelliği taşımalıdır.” (Eroğlu, 1991: 10/272).

sonları birbirine uysun diye Yüce Allah'ın (manada) arttırma ve eksiltme yapacağını söylemekten yine Allah'a sığınırız.” (İbn Kuteybe, 1398/1978: 440).

Gerçek şu ki, “edipler genellikle kâfiyeyi tutturabilmek için, kısmen de olsa anlamı ihmal eden kelimeler seçmek zorunda kalırlar. Ancak Kur'an'da bunun aksine her zaman ayet sonlarındaki ‘fâsılalar’, anlama (manaya) uyarlar. Bu nedenle fâsılalarda her zaman hâkim olan unsur, anlamdır. Bu sayede anlamda hiçbir kayıp söz konusu olmaz” (Çimen, 2007: 27/198). Mananın özüne ve ruhuna zarar vermemek şartıyla, harflerde bazen eksiltmeler - وَإِذَا يَسِرُ - ayetinde ‘يسرى’ kelimesinin son harfinin atılması gibi- veya ilaveler - وَتُظَنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا - ayetindeki son kelimeye /elif harfinin ilave edilmesi gibi- olsa bile, anlamı değiştirecek şekilde kelime veya harflerle oynama tarzında bir kullanımı, Kur'an'ın üslûbu için söz konusu etmeye kalkışmak, pek gerçekçi değildir (Bk., İbn Kuteybe, 1398/1978: 440).

Bu bağlamla ilgili olarak Abdulmelik Asmaî'nin (ö. 216/831) naklettiği şu olay, hayli dikkat çekicidir: “Ben ‘Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin!’ (5 Mâide, 38) ayetini okurken, yanımda bir bedevî Arap vardı. Ayetin son kısmını yanlışlıkla ‘Ğafûr-Rahîm’ şeklinde okudum. Bedevî bana; ‘Bu kimin sözüdür?’ diye sordu. Ben de; ‘Allah'ın kelimidir.’ dedim. Bana; ‘Tekrar oku!’ dedi, ben de ayeti tekrar okudum. Bunun üzerine bedevî şöyle dedi: ‘Bu Allah kelamı değildir.’ Peşinden ayeti yanlış okuduğumu fark ettim ve ayetin sonunu ‘Azîz-Hâkîm’ şeklinde okudum. Bu sefer bana; ‘Doğru okudun. İşte bu Allah'ın kelimidir.’ dedi. Bedevîye ‘Kur'an okuyor musun?’ diye sordum; ‘hayır’ dedi. ‘Yanlış okuduğumu nereden bildin?’ diye sorduğumda ise şöyle dedi: ‘Be adam! Güç ve kudret sahibi oldu ve hükmünü ortaya koydu, arkasından da kesti. Affedip rahmet etseydi kesmezdi.’” (İbnu'l-Cevzî, 1422/2002: I/546). Bu olay, Kur'an'daki mana örgüsünün ne derece sağlam bir zemine sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zira dikkat edilirse her iki okuyuşta da yani gerek ‘Ğafûr-Rahîm’, gerekse ‘Azîz-Hâkîm’ şeklindeki okuyuşlarda, fâsıla harfleri aynıdır. Dolayısıyla lafız boyutunu ilgilendiren kâfiye veya secî açısından herhangi bir problem söz konusu değildir. Halbuki bedevî işin mana yönüyle ilgilenerek, ‘Ğafûr-Rahîm’ şeklindeki okuyuşun, bağlama ve anlam örgüsüne uygun olmadığını söylemekte ve işin anlam yönüne itiraz etmektedir.

Öyleyse lafız-mana dengesi açısından baktığımızda diyebiliriz ki Kur'an-ı Kerîm, çoğunlukla lafızdaki kâfiyeyi önceleyen şiirin çok üstünde bir edebî değere sahiptir. “Bununla birlikte Kur'an'ın üslûbunun,⁹ kendisine has bir melodisi ve ahengi vardır ve hatta kimi zaman şiir gibi kâfiyelidir. Ancak o şiir gibi, mısralardan teşekkül etmez. Satırları/ayetleri bazen bir tek kelime, bazen bir sayfaya kadar varan birçok kelime olabilmektedir. Bu ise gerçekte tam olarak ne nesir, ne de şiirdir, fakat her iki nev'in de üstünlüklerini kendinde toplayan yepyeni bir üsluptur. O, hiçbir edibin, hiçbir şairin ifadesine tıpatıp benzemez. O ne kimseyi taklit etmiştir, ne de kimse onu taklit edebilir. Kur'an üslûbu her zaman tazeliğini, canlılığını, yeniliğini ve kendine has özelliklerini muhafaza etmiştir” (Bk., Çimen, 2007: 27/199). İlahî Kelam'ın bu hârikulâde üslûbunu hakkıyla kavrayabilmek, onun hayattar kelimelerini sınırlı sayıdaki dar kalıplarla değerlendirmeye tabi tutmamaktan geçer. “Bu münasebetle denilebilir ki, Kur'an'daki anlaşılması dereceli ve göreceli olarak zor olan kelimelerin değerlendirilmesinde, o kelimelerin gönderme yaptığı duygu, çağrışım, zaman, mekân, tarih, medeniyet ve uygarlık unsurlarıyla olan bağları ihmâl edilmemelidir. Zira Kur'an'ın beyânı ilâhîdir. Beyânın ilâhî olması ise çağlarüstü, çok boyutlu ve aşkın yönlerinin bulunmasını gerektirir” (Bk., Bayer, 2016: 96).

⁹ “Üslûp; biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemleri kullanarak, metin sahibinin kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle, seçtiği konuyu anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsüdür” (Bk., Yıldırım, 2012: 1218). “Belli türdeki metinlere hem fonetik ve morfolojik açıdan hem de üslûp açısından bakılarak, metin üzerinde farklı okumalar yapılabileceği ve bu okumalar sırasında bir eserin diğer eserlerden ayrılan yönlerinin belirlenmesiyle kendi değerinin ortaya konulabileceği unutulmamalıdır” (Bk., Yıldırım, 2012: 1226).

Evet Kur'an, "insanların sözlerinde bulunmayan kendine has bir ifade tarzına sahiptir. Şiir ve nesirin pozitif özelliklerini bir araya toplamıştır. Onda esrarengiz bir musîki vardır. Bu musîki, Kur'an'ın kendisine has üslubundan, kelimelerinin güzelliğinden, cümlelerinin ahenk ve insicamından iç ve dış fâsılların sağladığı uyumdan kaynaklanmaktadır. Birçok ayetin sonunda sıralanan fâsıllar, Kur'an-ı Kerim'i musîki sanatındaki ses tekrarlarıyla birleştirir. Tekrarlanan sesler, son derece güzel ve tesirlidir. Unutulmayacak bir ahenk üstünlüğü içindedir. Bu da Kur'an'ın bir başka yönünün tezahürüdür." (Bostancı, 2007: I, 88).

Daha önce geçtiği üzere, Taha Hüseyin bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Kur'an ne şiirdir, ne nesirdir, Kur'an Kur' andır." (Çimen, 2007: 27/199). Bizce Taha Hüseyin'in bu değerlendirmesinin esin kaynağı müfessirlerin imamı İbn Cerîr Taberî'nin, "بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ / *Hayır, O şanı yüce bir Kur'an'dır.*" (85 *Burûc*, 21) ayetinin tefsiri bağlamındaki şu değerlendirmesi olsa gerekir: "Yüce Allah, Kur'an'ın şiir ve secî olduğunu söyleyen kimseleri yalanlamak üzere şöyle demektedir: Bu, onların zannettiği gibi değildir, aksine o değerli bir kitaptır." (Taberî, 1420/2000: XXIV, 347). Şimdi, Kur'an'daki lafız ve mana dengesinin daha somut bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacak bazı spesifik örnekler üzerinde duralım.

Kur'an'daki Lafız-Mana Yapısıyla İlgili Bazı Örnekler

Abdülmelik el-Asmaî'nin, bedevî bir kadından Kur'an'la ilgili olarak naklettiği şu örnek de son derece enteresan olup, Kur'an'daki ritmik yapının sadece fâsıla ve seciden ibaret olmayıp, başka dilsel özellikleri de bünyesinde barındırdığını gösterir özelliğindedir: "Bedevî kadının söylediği güzel sözler üzerine Asmaî kadına hitaben; 'Ne kadar da fâsîh konuştun!' der. Bedevî kadın ona şöyle cevap verir: 'Şu ayetten sonra fesahat mi kaldı: 'أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ / *Musa'nın annesine; 'O(çocuğu)nu emzir, başına bir şey gelmesinden korkarsan (bir sandık içinde) onu suya bırak, korkma, üzülme biz onu tekrar sana geri vereceğiz ve onu elçilerden yapacağız' diye vahyettik.*' (28 *Kasas*, 7) (Yüce Allah), ayette iki emri, iki nehyi, iki haberi ve iki müjdeyi aynı anda bir araya topladı" (İbnu'l-Cevzî, 1422/2002: III/375). Evet ayet-i kerimede söylendiği üzere iki emir (emzir, suya bırak), iki nehyi (korkma, üzülme), iki haber (vahyettik, korktuğunda) ve iki müjde (onu geri vereceğiz, elçi yapacağız) gibi son derece hassas bir denge gözetilmiştir ki edebî zevk sahibi olanları önünde saygıyla eğdirir.

Ses ve lafız uyumunun bariz olarak görülebileceği bazı misaller üzerinde duralım. Örneğin Tebbet/Mesed suresinde fevkalade edebî bir uyum vardır. "ثَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ (١) مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا (٢) كَسَبَ (٣) سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (٤) وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ (٥) فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ (٥) Surede, "Ebu Leheb'in elleri kurusun; kurudu da! Malı ve kazandığı kendisine fayda vermedi. Alevli bir ateşe girecektir. Karısı da, boynunda bir ip olduğu halde ona odun taşıyacaktır." denilmektedir. Özetle, "öfkeden kızaran 'alevli adam' ve onun alevini tutuşturan 'odun hamalı karısı'nın helâk olacakları ve alevli bir ateşe girecekleri tasvîr edilmektedir. Hz.Peygambere karşı daima onun düşmanlarıyla birlikte hareket eden ve ısrarlı bir şekilde ona eziyet ve sıkıntı veren amcası Ebu Leheb, cehenneme girip orada yanarken, ateşe odun gerekecektir. İşte dünyadayken boynunda mücevherlerden yapılmış kıymetli gerdanlığı ile böbürlenmiş hanımı Ümmü Cemîl Arvâ,¹⁰ o ateşin oduncusu olmaktadır" (Bk., Karaman, 2014: V, 710-712). Dünyadayken Hz. Peygambere ve onun şahsında İslama ateş köpüren kocasına, ahirette odun taşımakta, onun cehennemdeki ateşini körüklemektedir.

Sureyi tecvid kaidelerine uygun bir tarzda okuduğumuzda "ثَبَّتْ، كَسَبَ، لَهَبٌ، الْحَطَبِ" kelimelerinin sonlarındaki "b" harflerinden oluşan uyum ve cinâsla (Zuhaylî, 1418/1998: 30/455), odunların birbirine çarpmasından duyulan bir "tab, tab" sesi çıktığını duyar gibi oluruz. İşte bu, kelimelerdeki musîkinin, anlattığı konuya uygunluğudur. Zira musîki, odunların toplanıp

¹⁰ "Ebû Leheb'in karısı, Harb'in kızı ve Ebû Süfyân'ın kız kardeşi Ümmü Cemîl Avrâ'dır." (Karaman, 2014: V, 711). *Kur'an Yolu* isimli tefsirden yaptığımız bu nakilde, Ebû Leheb'in karısının ismi "Ümmü Cemîl Avrâ" olarak yazılmıştır, hâlbuki doğrusu "أم جميل أروى" / Ümmü Cemîl Arvâ"dır (Bk., Zuhaylî, 1418/1998: 30/457).

demetlenmesini canlandırmaktadır. Bu örnek, Kur'an'ın lafızlarının anlattığı mana ile o lafzı oluşturan harflerin telaffuzuyla ortaya çıkan seslerin, hârikulâde bir tarzdaki uyumunu gözler önüne sermektedir (Bk., Soysaldı, 2018: <http://www.tevhidhaber.com>).

Surede kullanılan kelimelerin fonetik yapılarıyla anlamları arasındaki muhteşem uyuma dair bir yorum da şu şekildedir: Surenin ifade üslubunda, atmosferine ve konusuna uygun düşen derin bir ahenk bulunmaktadır. “Ebu Leheb, alevli bir ateşe atılacaktır. Odun hamalı olan karısı da hurma lifinden örülü bir iple oraya atılacaktır.’ Hem sözcükler arasında hem de tabloda bir ahenk vardır. Buradaki cehennem, alevli bir ateştir. Ateşin babası Ebu Leheb, odun taşıyarak, Hz. Muhammed'in yoluna diken atan ve böylece O'na eziyet etmeye çalışan karısıyla birlikte ona yuvarlanmaktadır. Odun, kendisi ile alevin meydana geldiği nesnedir. Kadın odunları bir iple deste yapmaktadır. Orada alev alev yanan liften dokunmuş bir iple boynundan bağlanacaktır. Herkes yaptığının karşılığını görsün ve tablonun yalın içeriği tamamlansın diye. Odun ve ip, ateş ve alevin babası olan Ebu Leheb'in ve onun taşıyıcısı olan karısının oraya yuvarlanması! Burada kelimelerin tonunda ve vurgusunda da başka bir ahenk görülmektedir. Sözcüklerden elde edilen sesle odun yüklerinin sıkılması ve boynun liften bir iple çekilmesinden çıkan ses arasında bir uyum vardır. Odun demetlerini bağlamaya benzeyen bir sertlik, bir sıkma görülmektedir. Aynı şey boyna ipin takılıp çekilmesi için de söylenebilir. Ayrıca surenin tümüne yayılmış olan boğma ve tehdit atmosferi ile de uyum sağlamaktadır. Böylece konuyu anlatan kelimelere yayılmış musiki, olayın tasviri ile ilgili tablolar, bütün parçaları ve bölümleri ile bir uyum içine girmektedir. Sözler arasındaki cinâslı uyumda, ifade tarzında, her şeyi dengiyle eşleştirme sanatında bu uyum gözükmemektedir. Surenin atmosferi ve nüzul sebepleri ile de bir ahenk içine girmektedir. İşte bütün bu sanatlar, Kur'an'ın beş kısa bölümden oluşan en kısa surelerinden birinde ifadesini bulmaktadır.” (Seyyid Kutub, 1972: 30/4000-4001).

Benzer bir durum, Nâs suresindeki fâsılların oluşturduğu ritmik yapıda da kendini açıkça hissettirmektedir. “قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (۱) مَلِكِ النَّاسِ (۲) إِلَهِ النَّاسِ (۳) مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (۴) الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي (۵) مِنْ الْأَجْنَةِ وَالنَّاسِ (۶) ” Surede, “*İnsanlardan ve cinlerden olup, insanların gönüllerine vesvese veren o sinsî vesvesecinin şerrinden, insanların Rabbi, insanların Hükümrâni ve onların ilahı olan Allah'a sığınırım.*” denilmesi emredilmektedir. Yani özetle; cinlerden ve insanlardan, gizlice insana sokulup fısıltı ile kötü düşünceler aşıl原因an kimselerin şerrinden Allah'a sığınılması emredilmektedir. Başka bir ifadeyle bütün meşgûliyeti ve sanatı, vesvese ve azdırma olan şeytanların fısıldamalarından ve ettikleri fiskoslardan, Yüce Yaratan'a sığınılması emredilmektedir (Bk., Elmalılı, tsz. X, 187-188). Yani burada işlenen ana temâ, fısıltı ile kötü düşünceleri insanlara aşıl原因aktır. Sureyi tecvid kaidelerine göre düzgün bir tarzda okuduğumuzda; sanki kulağımıza bir fısıltı sesi gelmektedir. Zira ayetlerin fâsıllarında yer alan ‘sîn’ harflerinin telaffuzuyla, kulağa bir fısıltı yankılanmaktadır. ‘Sîn’ harfi ise gönüllerde etkili bir iz bırakan gizli ve ürkütücü bir ses içermektedir (Zuhaylî, 1418/1998: 30/480). Oluşan bu enteresan sos fonetiği ise surenin atmosferiyle uyumlu bir ortam oluşturmaktadır. İşte böylece Kur'an, kullandığı lafızlar, bu lafızların taşıdıkları anlamlar ve ses tonları arasındaki uyumla da bir bütünlük arz etmektedir (Bk., Soysaldı, 2018: <http://www.tevhidhaber.com>).

Verilen örnekler muvacehesinde denebilir ki Kur'an-ı Kerim, “üslubu ve belağatıyla, mana ve lafızlarıyla dünya ve ahiretle ilgili konularda verdiği bilgilerle mucizeliğini göstermiştir. Çünkü Kur'an, mucize anında görülüp, sonradan kaybolan geçici bir mucize değil, okunan, akılla idrak edilen, kıyamete kadar baki kalacak bir mucizedir. Dilini, üslubunu ve manasını kavrayan her nesil, Resulullah'ın (s.a.) bu mucizesini devamlı olarak yaşamış, üstün ifade gücü ve manası karşısında, benzerini getirmede aciz kalmıştır.” (Bostancı, 2007: I, 87).

Kur'an'daki ifade gücünün üstünlüğünü gözler önüne seren, manayla lafzın adeta tek bir ruh haline geldiği diğer bazı örnekleri de burada hatırlamak güzel olacaktır.

Bunlardan bir tanesi İnfitar suresinde geçen şu ayet-i kerimedir: “وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ / Kabirlerin içi dışına çıkarıldığı zaman, (herkes neler yaptığını, neleri ihmal ettiğini çok iyi bilecektir.)” (82 İnfitar, 4) Ayette kıyametten bir sahne olmak üzere, toprağının alt-üst edilmesi suretiyle (Muhammed Kenan, tsz.: 795), kabirlerin içinin deşilerek dışına çıkarılmasından bahsedilmektedir, bir bakıma sanki kabirlerin kusması canlandırılmaktadır. “بُعْثِرَتْ” kelimesi ise adeta telaffuzuyla kusmayı canlandırmaktadır. Zira bu kelime mahreçlerinin hakkı verilerek kâmil bir okuyuşla okunduğunda, okuyucusuna adeta kusma eylemini hissettirerek yaşatmaktadır.

Bir başka örnek, “فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأْتَمًا / Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.” (6 En'âm, 125) ayet-i kerimesinde, altı çizilen ifadelerdir. Burada İslâm'a nefret besleyen kimsenin hissettiği daralma (İzz b. Abdisselam, 1971: I, 200),¹¹ göğe yükseldikçe oluşan oksijen azlığı sebebiyle hissedilen göğüs daralmasına benzetilmiş olmaktadır.¹² İnsan, özellikle يَصْعَدُ fiilini telaffuz ederken,¹³ boğazda oluşan zorlamayla beraber nefes daralmakta ve âdeta ayette anlatılan daralmanın küçük bir örneğini yaşamaktadır. Bu ise manayla lafzın hârikulâde bir uyumundan başka bir şey değildir.

“وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْفَقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ / Taş vardır ki şak diye yarıılır da içinden sular çıkar.” (2 Bakara, 74) Ayet-i kerimesi de unutulmaması gereken bir örnektir. İlgili ayette Kur'an, hakikati kabullenme konusunda, taştan daha katı kesilen kalpleri tasvir eder ve der ki; “kimi taşlar ilahî buyruk karşısında ‘şak’ diye yarıılır da içinden sular çıkar”. Taşların emr-i ilahî karşısındaki bu itaatkâr davranışları yani ‘şak’ diye yarılmaları, ‘يَشْفَقُ’ fiiliyle ifade edilir ki, sanki ifade edilmek istenen anlam, sesle canlı hale getirilmiş olmaktadır.

Bir başka enteresan örnek ise Hz. Musa'nın Firavun'a, Allah'ın elçisi olduğunu söylediği ve İsrâiloğullarını kendisiyle beraber göndermesi gerektiğini tebliğ ettiği esnada; makûl cevap vermekte zorlanıp öfkelenen, bir nevi sinirden kuduran Firavun'un sarfettiği şu kelimelerdir: “وَفَعَلْتَ فَعَلْتَكِ الْتِي / Ve o işlediğin işi de işledin” (26 Şuarâ, 19). Bilindiği üzere tartışmalarda, karşı tarafa verebileceği makul ve mantıklı cevaplar bulmakta zorlanan kimse, genellikle sinirlenip öfkesine yenik düşer ve bağırıp çağırmaya, tehditler savurmaya başlar. Böyle bir durumda öfkeli durumdaki kişinin öfkesinin artmasına bağlı olarak, kendisiyle meramını ifade edebileceği farklı kelime sayısı gittikçe azalır, benzer kelimeleri ağızda gevelemeye başlar. Bu durum artık onun sağlıklı düşünemediğine ve öfkesine mağlup düştüğüne dair önemli bir göstergedir. Ayette geçen وَفَعَلْتَ فَعَلْتَكِ الْتِي ifadesi, işte böyle bir psikolojik ortamı adeta film gibi canlandırmaktadır. Zira Firavun, Hz. Musa'nın kendi kavminden bir kimseyi öldürmesini kastederek, -lafzî olarak motamot bir tercümeyle Türkçeye çevirdiğimizde-, bizim sana yaptığımız onca iyiliklere rağmen sen tutup da “o işlediğin işi de işledin / o eylediğin eylemi de eyledin / o yaptığın yapmayı da yaptın” anlamına gelebilecek, tekrarları fazla olan bir ifade kullanmaktadır. Halbuki bunun yerine ‘bizden birini öldürdün, öldürme günahını işledin’ tarzında daha açık-seçik bir ifade kullanabileceken, öfkesine yenik düştüğünden adeta tıkanıp kalmaktadır. İşte Kur'an bu ifadeyle, edebî zevk sahibi ve üstün bir kavrama kalitesine sahip olan muhataplarına (Bk., Boz, 2015: 161), Firavun'un içine düştüğü zavallı durumu, enteresan bir şekilde hayal ettirmektedir.

¹¹ “Hiç şüphesiz kâfir, (İslâm'ı duyduğunda) göğsünde oluşan daralma sebebiyle, sanki, güç yetiremeyeceği halde göğe yükselmeyi istemektedir.” (Kurtûbî, 1971: VII, 55); “Nasıl ki bir insandan (aracısız) göğe yükselmesi istendiğinde bu teklif ona ağır, büyük ve zor gelir de nefreti artarsa; aynı şekilde kâfire de iman etmek ağır gelir de ona duyduğu nefret büyür.” (Râzî, 1420/1999: XIII, 142).

¹² “Oksijen, insanın nefes alabilmesi için zorunludur ve yüksek hava tabakalarında azalmaktadır. İnsan göğün tabakalarına doğru yükseldikçe, göğüste bir daralma ve nefes almada zorlanma hisseder.” (Mustafâ Dîb el-Buğâ, 1418/1998: 163).

¹³ İbn Kesîr bahsedilen fiili يَصْعَدُ şeklinde okumuştur, Asım'dan naklederek Ebu Bekir de يَصَاعُدُ şeklinde okumuştur ki bu durumda fiilin aslı يَصْعَدُ formudur. Öteki kıraat imamları ise يَصْعَدُ şeklinde okumuşlardır ki bu durumda da fiilin aslı, يَصْعَدُ formudur (Beğavî, 1420: II, 158).

Kimi kıraat farklılıkları da lafız mana uyumuna büyük katkı sağlamaktadır. Hz. Yusuf'u öldürmek kastıyla babalarından ayırmak isteyen kardeşlerin konuşmaları arasında, Hz. Ya'kûb'un sözleri adeta kaybolmuş gibidir. Söze onlar başlamakta ve son sözü yine onlar söylemektedirler. Bu âyetteki kıraat farklılıkları bir arada değerlendirildiğinde, o atmosferi kavramada katkı sağlayacak ilginç ipuçlarına rastlamak mümkündür. Sanki her kafadan bir ses çıkmaktadır. Kimisi “onu gönder, gezsin oynasın!” derken, diğeri “onu gönder de gezelim oynayalım” demektedir. Bir diğeri muhtemelen öteden beri Hz. Yûsuf'un yapmakta olduğu koyun gütmeye işini bahane etmektedir: “Gelsin, hem koyun gütsün hem oynasın!” (Öztürk, 2017:189). On kardeşin bir ağızdan konuştuğu o hengâmede gerçekten de bütün bu sözlerin söylenmesi muhtemeldir ki adeta farklı sesler, farklı kıraatlerle canlandırılmış olmaktadır.

Kur'an'da Fâsıla Uyumu İçin Yapılan Bazı Tasarruflar

Kur'an-ı Kerim, kimi zaman fâsılların daha uyumlu, ritmik yapının daha estetik bir şekilde gelmesini sağlamak için dildeki esneklikten yararlanarak birtakım tasarruflarda bulunmaktadır. Bunun için kimi zaman bazı harfleri atarken, kimi zaman da bazı harfleri ilave etme yoluna gitmektedir. Bu noktada ise fâsıla uyumu için yapılan tasarrufların, manaya bir hâle getirip getirmediği yani manayı bozup bozmadığı son derece önem teşkil etmektedir. Bu nedenle verilecek örneklerin daha bir dikkatle ve özenle değerlendirilmesi icap etmektedir.

Kur'an'da fâsıla uyumu için yapılan haziflere/eksiltmelere örnek vermek gerekirse; *وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ* 40 Mü'min 32. ayette olduğu gibi,¹⁴ ‘tenâd’ kelimesi marife olmasına rağmen ‘yâ’ harfi fâsıla uyumu için hafzedilmiştir. Halbuki normalde “التنادى” şeklinde gelmesi gerekirdi. Ancak burada ‘yâ’ harfinin atılmış olması, manada herhangi bir eksiklik veya bozukluk meydana getirmemektedir. İkinci bir örnek olarak; *وَإِذَا بَسَّرَ* 89 Fecr 4. ayette olduğu gibi,¹⁵ “kıraat imamlarının çoğunluğu bu ayeti, İmam Mushafı'na uygun olarak hem vasıl hem de vakıf durumunda "yâ"nın hazfi ile okumuşlardır. Halbuki söz konusu fiilin muzari’ (şimdiki ve gelecek zaman) kipindeki aslı “يسرى” şeklindedir. Burada da yapılan tasarruf manada herhangi değişiklik oluşturmamaktadır. Bir başka örnek de şudur: *إِن كُنتُمْ إِلَّا كَذَّبُ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِي* 38 Sad 14. ayette olduğu gibi,¹⁶ ‘عقاب/azabım’ kelimesinde de fâsılaya riayet gereği kesre ile iktifâ edilerek yâ hafzedilmiştir” (Bk., Bostancı, 2007: I, 93-94). Normal şartlarda “عقابي” şeklinde gelirdi. Ancak isim olan bu kelimenin sonunun ‘kesre hareketiyle’ bitirilmiş olması, orada ‘yâ’ harfinin bulunduğu işaret etmektedir. Değilse mevzubahis olan kelime, “عقاب” şeklinde ötre tenviniyle harekelenmiş olurdu veya (vasl halinde) o şekilde okunurdu.

Bazen de yukarıda verilen örneklerin tersine, ayet sonlarında gelen kelimelere, fâsıla uyumu için harf ilave edilmiştir. *وَتَطَّوَّنُوا بِاللَّهِ الظَّنُونَا* 33 Ahzâb 10. ayette olduğu gibi,¹⁷ ‘elif’ harfi kâfiyede olduğu gibi fâsılda ziyade edilmiştir. Zira bu surenin fâsılları ‘elif’ ile bitmektedir. Normalde kelime, “الظنون” şeklinde, sonunda elif olmaksızın gelirdi. “Kıraat imamlarından Ebu Amr ve Hamza, vasıl ve vakıf halinde elifsiz okumuşlardır ki kıyasa uygun olan da budur. Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir, vaslı vakf yerine icra ederek her iki durumda da elif ile okumuşlardır. İbn Kesîr, Kisâi, Hafs ve Halef ise vakıf halinde elif ile okumuşlardır” (Bostancı, 2007: I, 103). Burada da ‘elif’ harfinin ilave edilmesiyle, manada herhangi bir bozulma ve değişme meydana gelmemektedir.

Hakka suresinde yer alan şu ayet-i kerimelerde de, ayet sonlarında yer alan kelimelere sekte ‘hâ’sı eklenmiştir. *وَأَمَّا مَنْ*; *إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ* (٢٠); *فَأَمَّا مَنْ* *أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أقرؤوا كِتَابِيهِ* (١٩); *وَأَمَّا مَنْ* *سُلْطَانِيهِ* *مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ* (٢٨); *وَلَمْ* *أدرِ مَا حِسَابِيهِ* (٢٦); *أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ* *أُوتِ كِتَابِيهِ* (٢٥)

¹⁴ “Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağırsıp-çağırışma gününden korkuyorum.”

¹⁵ “Geçip giden geceye andolsun.”

¹⁶ “Onların hepsi peygamberleri yalanladı da onları cezalandırmam hak oldu.”

¹⁷ “Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.”

(٢٩) هَلَاكَ عَنِّي¹⁸ Bu ayetlerde, kıraat imamaları arasında vakıf halinde "hâ"nın ispatıyla yani var kabul ederek okuma konusunda ihtilaf yoktur (Bostancı, 2007: I, 104). Bu örneklerde de yapılan ilave, anlamı başkalaştırmamakta ve bozmamaktadır. Öyleyse yukarıdan beri verilen tüm örneklerden şu sonuca ulaşmak mümkündür: Şayet mananın ruhuna bir zarar vermiyorsa, anlamda gayeye ters bir değişiklik meydana getirmiyorsa, Kur'an-ı Kerim alternatifler içerisinde daha estetik olan, kulağı ve gönlü daha çok okşayan formları tercih etmektedir. Bu durum, belağat ve fesahatiyle meydan okuyan Kur'an açısından, anlam öncelikli olmakla beraber, lafzın en güzel formlarının da hiçbir şekilde ihmal edilmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Öyleyse diyebiliriz ki, “fâsılalardaki ahenk ve uyum, Kur'an-ı Kerim'in i'câz yönlerinden birini teşkil eder. Kur'an-ı Kerim'in, anlamını bilmeyenler üzerinde bile derin bir etki bırakmasının sebeplerinden biri de ondaki bu fâsıla uyumudur. Bu yönüyle Kur'an'da yer alan fâsılalar, geçmişte pek çok araştırmamanın konusu olduğu gibi gelecekte de olmaya devam edecektir” (Bk., Bostancı, 2007: I, 118).

Fâsıla Uyumunun Terkedildiği Bazı Durumlar

Bazen de Kur'an-ı Kerim'deki ifadelerde, sadece kulağa hoş gelmesi bağlamında düşünüldüğünde kullanılması daha muhtemel bazı formların terkedildiğini görmekteyiz. Bu da anlama zarar vermenin kuvvetle muhtemel olduğu durumlarda, Yüce Kitab'ın, ritmik açıdan daha estetik denebilecek bazı formları terkettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Örneğin, Saff suresi 4. ayet (٤) إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُوصٌ anlam gereği, kâfiyeye aykırı olacak şekilde ‘mersûs’ ile bitmektedir. Halbuki bir önceki ayetin son kelimesi تَفْعَلُونَ iken, bir sonraki ayetin son kelimesi ise الْفَاسِقِينَ dir. Yani her ikisinde de fâsıla harfi ‘nûn’dur. Surenin bütününe baktığımızda ise durum şudur: On ayette ‘nûn’, üç ayette ise ‘mîm’ harfi, fâsıla harfi olarak gelmiştir. Halbuki ‘sâd’ harfi, sadece 4. ayette fâsıla harfi olarak kullanılmıştır ki surenin bütününde yer alan fâsılaların hiçbirine uymamaktadır. Bu ayette مَّرْصُوصٌ kelimesi yerine مَحْصُونٌ gibi kâfiye açısından daha uygun bir kelime kullanılabilirdi. Ayrıca anlam olarak da birbirine çok aykırı bir kullanım olmuş olmazdı. Zira بنیان مرصوص tabiri, ‘kurşunla kenetlenmiş bir bina’ anlamına gelirken; بنیان محصون ifadesi de ‘korunmuş bir bina’ manasına gelir. Ancak bir binanın tuğlalarının, harç olarak kurşun eriyiğinin kullanılarak birbirine tutturulmuş hali, anlam olarak çok daha sağlam, çok daha dayanıklı bir birlikteliği vurgulamaktadır. İşte Allah yolunda cihad eden kimselerin, bu tarzdaki kopmaz bir birliktelik ile hareket etmeleri gerektiğine vurgu yapma, Kur'an açısından çok daha üstün bir gâye olarak kabul edildiğinden, kâfiyenin gereğine göre değil, mü'minlerde bulunması gereken birlikteliğin gereğine göre bir kullanım tercih edilmiştir. Bu da son derece yerinde bir tasarruf olmuştur. Zira Allah yolu öyle bir yoldur ki uğrunda canlar ve mallar feda edilmekteyken,¹⁹ bir fâsılanın feda edilmesinden çekinilecek değildir.

Mülk suresinin 29. ayetindeki قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنًا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ / amennâ bih' ifadesi, قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ بِهِ أَمَّنًا وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا / bihi amennâ' şeklinde gelmiş olsa, ayetin ilk bölümünü oluşturan cümlelerin fâsılaları açısından daha ritmik bir hava yakalanırdı. Halbuki musîki için güzel karşılanabilecek bu tarz bir tasarruf, anlam açısından ciddi bir soruna yol açabilecek cinstendir. O yüzden mananın inceliği, lafzın ses güzelliğine tercih edilmiştir. Şöyle ki: “De ki, O Rahmandır, ona iman ettik (أَمَّنًا بِهِ / amennâ bih) ve yalnızca ona dayandık (عَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا / aleyhi tevekkelna).” Kur'an-ı Kerim, burada iman fiilini car-mecrur olan “به / bih” ifadesinden önce getirmekte, tevekkül ifadesini ise car-mecrur olan “عليه / aleyhi” ifadesinden sonraya bırakmaktadır.

¹⁸ “Kitabı sağından verilen, ‘alın okuyun kitabımı’ diyecek. / Çünkü ben hesabıma kavuşacağımı sezmiştim. / Kitabı sol tarafından verilen ise ‘Keşke kitabım verilmeseydi’ der. / (Keşke) Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. / Malım bana hiç fayda vermedi. / Gücüm de benden yok olup gitti.”

¹⁹ “Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır.” (4 Nisâ, 95).

Bunun nedeni şudur: Şüphesiz ki “iman, sadece Allah’a iman etmeyle sınırlı değildir. Bununla beraber mutlaka imanın sahih olmasının kendisine bağlı olduğu diğer hakikatlere de inanmak gerekir. Tevekkül ise böyle değildir, o, sadece ve sadece Allah’a edilir. Bu sebeple car-mecrur (عليه / aleyhi) önce getirildi ki tevekkülün başkasına değil yalnızca ve yalnızca Allah’a edilebileceğini ifade etsin. Zira Allah’tan başkası, zarar ve faydayı elinde bulunduramaz ki ona tevekkül edilip dayanılsın.” (Bk., Turan, 2017: 37). Halbuki iman etme olayında sadece Allah’a iman etmek yeterli değildir. Meleklerine, kitaplarına, resullerine ve ahiret günü gibi diğer inanç esaslarına iman etmek gerekli olduğundan ifade *مَنَّا بِهِ* şeklinde geldi. Şayet *بِهِ* şeklinde gelseydi, Allah’a iman etmenin yeterli olabileceği anlaşılırdı (Sabûnî, 2009: III, 397). Oysa böyle bir iman, nâkıs olup makbûl olmaktan uzaktır: “Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: ‘Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.’ Şöyle de dediler: ‘İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.’” (2 Bakara, 285). Demek ki anlamın selameti, ritmik yapıdan daha önceliklidir.

Nuh suresi 24. ayette, “وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا”²⁰ ifadesinde, son kelime ضَلَالًا kelimesidir. Halbuki öncesindeki ayet نَسْرًا ile biterken, sonrasındaki ayet أَنْصَارًا ile bitmektedir. Dolayısıyla mevzubahis olan ayet, خَسَارًا kelimesi ile bitirilseydi kulağa daha hoş gelebilirdi. Ancak bu durumda hem 21. ayette yer alan “قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَوَلَدَهُ إِلَّا خَسَارًا” fâsılası, yani خَسَارًا kelimesi tekrar edilmiş olurdu. Halbuki ciddi bir ihtiyaç, hassas bir maksat olmadıkça tekrar makbûl değildir. Hem de 24. ayetin bağlamıyla tam uyum arz etmeyen bir kullanıma gidilmiş olurdu. Zira dikkat edilirse ayetin baş tarafında şöyle denilmektedir: “وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا” / Onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar.” Pek çok kimseyi saptıran ve doğru yola gelmeye niyeti olmayanlar için istenebilecek en uygun karşılık, onların da sapıklıklarının arttırılmasıdır. Zira ne ekilirse biçilecek olan da odur. “جَزَاءَ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا” Ayetinin ifadesiyle (42 Şûra, 40), bir kötülüğün karşılığı onun gibi bir kötülüktür. O halde ضَلَالًا fâsılası, anlam açısından son derece yerinde bir kullanımdır.

Dikkatimizi çeken bir başka örnek de şudur: Naziât suresinde 33. ayet olarak yer alan “مَتَاعًا” ifadesi, kâfiyeye aykırı bir şekilde gelmektedir. Öncesindeki ayet أَرْسَاهَا ile biterken, sonrasındaki ayet الْكُبْرَى ile bitmektedir. Yani her ikisinde de fâsıla harfi ‘elif’ tir²¹ ve sonrasında da ‘elif’ ile devam etmektedir. Surenin bütününe baktığımızda, fâsıla harfleri önce ‘elif’ ile başlamakta, sonra 6-14. ayetlerde ‘tâ-i merbûta’ ile devam etmektedir.²² Sonrasında ise 33. ayet hariç ‘elif’ ile devam edip bitmektedir. Yani bir tek bahsinde bulunduğumuz 33. ayette ‘mîm’ harfi, fâsıla harfi olarak kullanılmaktadır. Bu da surenin anlam örgüsünün gerekli kılması sebebiyledir. Zira 28-32. ayetlerde, göğün tavanını yükseltmekten, onu bir düzene koymaktan, gecesini karartmaktan, kuşluğunu çıkarmaktan bahsettikten sonra yeryüzünü döşeyip ondan suyunu ve otlasını çıkarmaktan, dağlarını oturtmaktan söz eder. Artık her birisi ayrı birer muazzam nimet olan bu ihsanların özellikle kime dönük mesajlar içerdiğini vurgulamak zamanıdır ki o da 33. ayetteki “sizin ve hayvanlarınızın geçimi için” ifadesidir. Bu vurgu ise Yaratıcısı tarafından bahşedilen sayısız nimetler karşısında, insanın nankörlüğe düşmemesi için son derece önemli bir vurgudur. Başka bir deyişle, böyle bir vurguyu işlemek, fâsıla harflerinin uyumunu gözetmekten çok daha önceliklidir. Demek ki anlam gerekli kıldığında, fâsıla harfinde farklılığa gitmede, Kur’an açısından bir sorun oluşmamaktadır. Bu da üslupta asıl olanın, manayı muhafaza etmek olduğunu gösteren bir durumdur. Evet lafız mümkün

²⁰ “Onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar. (Rabbim!) Sen de bu zalimlerin sadece sapıklıklarını artır.”

²¹ الْكُبْرَى Kelimesinin son harfi ‘yâ’ olarak yazılsa da okunuşta elif görevi gören bir özelliğe sahiptir, elif gibi uzatma işlevi görmektedir, bu nedenle bu harfe elif-i maksûre denmektedir.

²² Tâ-i merbûta; kelimelerin sonunda yer alan yuvarlak tâ’dır. Dişilik tâ’sı da denilen bu tâ, sonuna eklendiği isim ve sıfatları müennes yaparak müzekkerlerinden ayırır. Yuvarlak müenneslik tâ’sının kelimelerin aslından olmayıp zâid olduğu unutulmamalıdır. Vasl ile okumada ‘tâ’ olarak okunurken, vakf halinde yani kelime üzerinde durulması durumunda ‘hâ’ olarak okunmaktadır.

olduğu oranda güzel ve estetik olmalıdır, ancak lafza verilen bu ihtimam, onu mananın önüne geçirmemelidir.

Yukarıda yer verdiğimiz Naziât suresindeki 33. ayete oldukça benzer bir durum, Abese suresinde 32. ayet olarak yer alan, “مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ (۳۲)” cümlesinde görülmektedir ki her iki surede de kullanılan ifade aynıdır. Burada da söz konusu ifade, kâfiyeye aykırı bir şekilde gelmektedir. Zira surenin fâsıla harfleri ‘elif’ ile başlamakta, sonra 11-24. ayetler ‘tâ-i merbûta’ ve arada ‘hâ’ zamirleri ile devam ettikten sonra tekrar 25-31 ayetlerde ‘elif’ harfine dönmektedir. Sonrasında 32. ayet hariç, tekrar ‘tâ-i merbûta’ ve ‘hâ’ zamirleriyle ayetler bitmektedir. Sadece 32. ayette ve bir defa olmak üzere ‘mîm’ harfi, fâsıla harfi olarak kullanılmaktadır. Demek ki anlama riayetinin gerekliliği, fâsılaya riayetinin gerekliliğinden daha öndedir. Zira 24-31. ayetlerde, insanın yediklerine bakıp gözetmesi istenir, sonrasında yağmurları yağdırmaktan, toprağı göz göz yarmaktan bahseder ve bu suretle orada ekinler bitirmekten, üzümler, yoncalar, zeytinlikler, hurmalıklar, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar yetiştirmekten bahseder. Adeta Naziât suresinde özetle bahsedilen dünya nimetlerine, burada detaylı bir şekilde değinir. Ancak bahsedilen nimetlerin tümünün hangi maksatla yaratılmış oldukları sorusunun cevabı, işin özünü, püf noktasını oluşturmaktadır. İşte bu cevap da 32. ayetteki “sizin ve hayvanlarınızın geçimi için” ifadesinde bulunmaktadır. İnsanı nankörlükten ve kadirbilmezlikten kurtarıp gerçek kulluğa sevk etmek için bu gerçeğe dikkat çekmek, elbette fâsıla harfinin uyumunu gözetmekten çok daha önceliklidir. Öyleyse Kur’an, lafızların ve üslupların en iyi formlarını kullanmakla beraber, gerekli gördüğünde fâsıla uyumunu gözardı etmede bir beis görmemektedir. Yani fâsıla uyumu ve sözlerin ritmik yapısı önemlidir, ancak bu önem mananın önüne geçebilecek bir mahiyet arz etmemektedir.

Sonuç

Anlam dünyasının estetik yöntemlerle dışavurumunu ifade eden sanatsal söylemler, edebî zevkin vazgeçilmez bir enstrümanıdır ve her zaman için önemsenmiştir. Çünkü bu yolla muhataba aktarılmak istenen mesaj, en etkili biçim ve yöntemlerle takdîm edilme imkanına kavuşmaktadır. Bu açıdan Kur’an-ı Kerim incelendiğinde onun, ulaşılmaz ve aşılması mümkün olmayan bir üslup, belağat ve fesahata sahip olduğu gözlemlenebilmektedir. Yani mesajını, en etkili yollarla muhatabına aktarmada Kur’an’ın takip ettiği tarz, kendisine has ve taklidi mümkün olmayan bir boyuta sahiptir.

Ancak bu noktada, ‘Kur’an’ın üslubunda mana asıl olup sanat kısmını ilgilendiren lafız ikinci planda mı kalmaktadır, yoksa sanatlı söylem mi önceliklidir. Ya da bu ikilemede farklı bir denge mi gözetilmiştir?’ soruları, ciddi bir şekilde zihinlerde yer edinmektedir. Öyleyse tüm bu soruları, Kur’an’daki kullanımlarda yer verilen unsurlar ve örnekler ışığında cevaplamaya çalışmak, konuya ilgi duyanlar açısından kaçınılmaz olmaktadır.

Esasen genel bir değerlendirmeyle meseleyi tahlil ettiğimizde, Kur’an-ı Kerim’in sahip olduğu ifade gücü açısından şunu kolaylıkla söylememiz mümkündür: Kelimeleri ve cümle yapıları bakımından Arapça bir kelimeler olan Kur’an-ı Kerim, manaya zarar veren unsurlardan uzak bir şekilde, gerek kâfiye yönüyle şiirde ve gerekse secî yönüyle nesirde bulunan üstün özellikleri bir araya toplamaktadır. Dolayısıyla Kur’an, insanların sözlerinin ulaşamadığı, kendisine has bir ifade tarzına ve esrarengiz bir musîki ritmiğine sahiptir. Kelime ve tabirlerin kullanımındaki uyum ve ahenk, bilhassa ayet veya cümle sonlarında yer alan kelimelerdeki kâfiye ve secîyi kapsayan uyumlu fâsılalar, insanı hayrete sevkedecek boyutlara sahiptir.

Tefsir literatüründe, ayet veya cümlelerin son kelimelerini ifade etmek üzere kullanılan ‘fâsıla’ kavramı, sözlük anlamı itibarıyla, ‘bir şeyi kesmek, ayırmak, hükme bağlamak’ gibi anlamlara gelmektedir. Kur’anî bir ıstılah olarak fâsıla, şiirdeki kâfiye ve secîdeki karine gibi ayetin veya ayetteki cümlelerin son kelimelerinde görülebilen uyum ve benzerliklerdir. Yani Kur’an’ın ifadelerinde yer alan uyum, motamot ne kâfiye ne de secî olarak isimlendirilebilir. Zira her iki terim, gerçeği kısmen ifade etseler de ihata edebilmekten uzaktır. Kur’an için, gerek kâfiyenin, gerekse

secînin üstün yanlarını içeren ve bunların da üstünde ve ötesinde bir estetik dünyaya tekabül eden bir üslûp söz konusudur.

Dönemsel olarak ayetlerin sahip olduğu edebî özellikleri tahlil ettiğimizde ortaya çıkan durum şudur: İslamî davetin ilk yıllarında nazil olan Mekkî surelerde, müşriklere hitap edilirken kısa sesli fâsıların birbirini izlediği dokunaklı, güçlü, şiddetli ve oldukça sert denebilecek bir üslûp kullanılmaktadır. Medenî ayetlerde ise daha ziyade akıcılık, uzunluk ve yumuşak bir üslup hâkimdir. Çünkü inanan ve hidayete eren bir topluluğa, ibadetlerin tespiti, sosyal hayatın düzenlenmesi, hükümlerin açıklanması maksadıyla hitap edilmektedir. Burada dikkatten kaçırılmaması gereken en önemli husus şudur: Mekkî ayetlerde lafız, mananın önüne geçip onu ikinci plana itmemektedir. Medenî ayetlerde de mana, lafzın ihmal edilmesini gerektirecek bir boyut arz etmemektedir.

Lafız-mana dengesinde Kur'an'ın metodu şöyledir: Mananın özüne ve ruhuna zarar vermiyorsa, dildeki kullanım ve genişlik çerçevesinde harflerde bazen eksiltmeler yapılabileceği gibi kimi zaman da ilaveler yapılabilmektedir. Bu Kur'an'ın estetiği ve sanatlı anlatımı önemseydiğini gösteren önemli bir işarettir. Ancak dikkatle incelendiğinde, bu türden yapılan tasarruflarda, anlamı bozup değiştirecek şekilde kelime veya harflerle oynama tarzında bir kullanım söz konusu değildir. Şayet mananın ruhuna bir zarar vermiyorsa, anlamda gayeye ters bir değişiklik meydana getirmiyorsa, Kur'an-ı Kerim alternatif söylemler içerisinde daha estetik olan, kulağı ve gönlü daha çok okşayan formları tercih etmektedir. Bu da bu Yüce Kitap açısından anlam öncelikli olmakla beraber, lafzın en güzel formlarının da hiçbir şekilde ihmal edilmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bazı durumlarda da Kur'an'daki kullanımlarda ritmik yapı, mana boyutuyla o derece örtüşür ki sanki lafız ile mana tamamen birleşmiş gibidir. Yani sesin telaffuz ediliş şekli, manayı adeta canlandırarak muhatabına ulaştırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in, anlamını bilmeyenler üzerinde bile derin bir etki bırakmasının sebeplerinden biri de ondaki bu lafız-mana uyumudur.

Bir diğer enteresan durum da şudur: Anlam gerçekten gerekli kıldığında, fâsıla harfinde farklılığa gitmede, Kur'an açısından herhangi bir sorun oluşmamaktadır. Bu ise üslupta asıl olanın, manayı muhafaza etmek olduğunu gösteren bir durumdur. Evet lafız mümkün olduğu oranda güzel ve estetik olmalıdır, ancak lafza verilen bu ihtimam, onu mananın önüne geçirmemelidir. Gerekiyorsa fâsıların uyumu gözardı edilebilmeli, mananın ruhu incitilmemelidir. Demek ki anlama riayetinin gerekliliği, fâsılaya riayetinin gerekliliğinden daha öndedir.

Netice olarak diyebiliriz ki Kur'an, lafızların ve üslupların en iyi formlarını kullanmakla beraber gerekli gördüğünde fâsıla uyumunu gözardı etmede bir beis görmemektedir. Yani fâsıla uyumu ve sözlerin ritmik yapısı önemlidir, ancak bu önem, mananın önüne geçebilecek bir durumda değildir. O halde, Kur'an'ın ifadelerinin edebî açıdan lafız-mana dengesine sahip olduğunu belirtmek, bir gerçeğin ifadesi olmaktadır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Âişe, Bintu'ş-Şâti', *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'an ve Mesâilu İbni'l-Ezrak*, Dâru'l-Meârif, III. Baskı, tsz.

Bayer, İsmail, "Kur'ân Kelimelerinde Mubîn Niteliğinin Yansımaları", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/5 Winter 2016, p. 85-98, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9435> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY.

- Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, Tahkîk: Abdurrezâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420.
- Bingöl, Ulaş – Ciğa, Özkan, “Ontolojik Metin Tahlili ve Şeyh Gâlib'in Bir Gazelinin Ontolojik Tahlili”, *TurkishStudies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/9 Summer 2014, p. 283-299, ANKARA-TURKEY.
- Bostancı, Ahmet, “Kur'an-ı Kerim'de Fâsıla Uyumu: Arap Dili Kaideleri Açısından Bir İnceleme”, *İslamî İlimler Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 1, Bahar 2007, s. 87-118.
- Boz, Halit, “Kur'an'da Lafızların Delâlet Şekilleri”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, C. III, Sayı: 5, s. 147-163.
- Candan, Abdulcelil, *Kur'an Tefsirinde Sapma ve Nedenleri*, Seyda Yayınları, İstanbul tsz.
- Çimen, Abdullah Emin, “Kur'an'da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Üslup Açısından Bir Deneme”, *Dinî Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2007, C. IX, S. 27, s. 189-236.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, tsz.
- Ensari, Abdurrahman, *el-Murşidu'l-Vecîz ilâ Ulûmi'l-Kur'ani'l-Azîz*, Dâru'n-Nidâ, İstanbul 2016.
- Eroğlu, Ali, “Kur'an-ı Kerim'de Fâsıla”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1991, Sayı: 10, s. 251-291.
- Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Tahkîk ve tahrîc: Şeyh Doktor İ'mâdu'd-Dîn İbn Seyyid Ali'd-Dervîş, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1432/2011.
- <https://tarhnedio.com/sanat-sanat-icin-midir-toplum-icin-mi/>, Erişim Tarihi: 02.07.2018
- Hurremşâhî, Bahâeddîn, Çev: Ahmet Tanyıldız, “Hâfîz'ın Sanat Üslûbu ve Kuran”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring 2007, p. 616-631, ANKARA/TURKEY.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Tahkîk: Abdurrezâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1422/2002.
- İbn Kesîr, Ebu'l Fida İsmail ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, İhtisar ve Tahkîk: Muhammed Ali Sabûnî, Daru'l-Fikir, Beyrut 1419 (1999).
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Ğarîbu'l-Kur'an*, Tahkîk: Ahmed Sakr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1398/1978.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısrî, *Lisanu'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 1414/1994.
- İzz b. Abdisselam, Abdulazîz b. Abdisselam es-Sülemî, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselam*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2014.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1971.
- Muhammed Kenan, *Kurretu'l-Ayneyn alâ Tefsîri'l-Celaleyn*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul tsz.
- Mustafâ Dîb, el-Buğâ Muhyiddin Dîb Mistu, *el-Vâdih fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib / Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dimeşk 1418/1998.
- Öz, Ahmet, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam, Hikmetevi Yayınları*, İstanbul 2016.

- Öztürk, Mahmut, “Necip Fazıl Kısakürek’in Esselam Adlı Kitabında Kur’anî Telmihler ve İktibaslar”, *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi*, 2012, C. X, S. 20, s. 131-154.
- *Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihani*, Son Çağ Yayınları, Ankara 2017.
- Râzî, Fahrüddin er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb=et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, III. Baskı, Beyrut 1420/1999.
- Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Daru's-Sabunî, Kahire 2009.
- Sâmîrrâî, Fâdıl Sâlih, *et-Ta'biru'l-Kur'anî*, Dâr-u Ammar, IV. Baskı, Ammân-Ürdün 1427/2006.
- Semîn Halebî, Ebu Abbas Şihabuddin Ahmed b. Yusuf, *ed-Durru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Dâru'l-Kalem, Dîmeşk tsz.
- Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru'ş-Şurûk, I. Baskı, Kâhire 1972.
- Soysaldı, Mehmet, “Kur'an'ın Lafız, Mana ve Ses Uyumu Mucizesi”, <http://www.tevhidhaber.com/kuranin-lafiz-mana-ve-ses-uyumu-mucizesi-123454h.htm>, Erişim Tarihi: 23.07.2018
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Mûessesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Turan, Maşallah, “Kur'an'daki İfadelerin Yapısal Özelliklerinin Sağladığı Mana Derinlikleri”, *Artuklu Akademi / Journal of Artuklu Academia*, 2017 / 4(1) Mardin.
- Yıldırım, Kübra, “Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Tefsirin Üslûp Özellikleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/2 Spring 2012, p.1217-1227, ANKARA/TURKEY.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1415/1995.
- Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîru'l-Munîr fî'l-Akîde ve'ş-Şerîa ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Dîmeşk 1418/1998.